

כח מיוחד בקידוש החודש - בית דין כשלוחי כלל ישראל

והנה יש שלמדו את גודל הכח שניתן לבית דין ממה שמצינו בענין קידוש החודש, שהתורה חידשה בו כח מופלג למעשה הקידוש, עד שאפילו אם קידשוהו שלא כדין – מכל מקום החודש מקודש. וכדדרש רבי עקיבא במסכת ראש השנה (כה ע"א) על הפסוק "אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם" – אתם שלוש פעמים: אתם אפילו שוגגין, אתם אפילו מזידין, אתם אפילו מוטעין. ומכאן נראה שהתורה מסרה כח גדול מאוד למעשה הקידוש.

ויתירה מזו מצינו בירושלמי (כתובות פ"א ה"ב) על הפסוק "אִקְרָא לְאַלְקִים עֲלִיוֹן, לֹא־ל גּוֹמֵר עֲלִי", שאם בת שלוש שנים ויום אחד, ונמלכו בית דין לעבר את החודש – הבתולין חוזרין, ואם לאו – אין הבתולין חוזרין. הרי מבואר שגם במציאות גופנית ממש פועל קידוש החודש מכח החלטת בית דין.

אולם לפי מה שנתבאר, שקידוש החודש אינו נעשה מכח בית דין מצד עצמם, אלא מכח כלל ישראל, ובית דין אינם אלא שלוחי כלל ישראל – נמצא שאין זה כח מיוחד של בית דין, אלא כח השייך לכללות ישראל, והבית דין אינם אלא המוציאים כח זה אל הפועל.

וכן מסתבר גם מצד הדרשה עצמה: שהרי הלימוד של אתם אפילו מוטעין נדרש מן הפסוק "אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם", ופסוק זה לא נאמר על בית דין דווקא, אלא על כלל ישראל. ומתבאר, שהכח אינו של בית דין כשלעצמם, אלא כח של "אתם" – דהיינו כלל ישראל.

ואני אוסיף לך באור: אילו איפשר דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לא"ל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל, ולא יהיה שם בית דין ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנשמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו אז כלום בשום פנים... כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

לכאורה יש כאן פליאה גדולה: אם אין כאן מעשה קידוש של בית דין, מה פועלת העובדה שבני ארץ ישראל נוהגים יום מסוים כראש חודש, עד שעל ידי כך נקבע היום לראש חודש לכל ישראל?

אלא שמתבאר על פי היסוד שנתבאר לעיל, שקידוש החודש אינו דין השייך לבית דין מצד עצמם, אלא הוא דין המוטל על כלל ישראל. אלא שבזמן שקידשו על פי הראייה, קיימו כלל ישראל מצוה זו על ידי נציגיהם – בית דין. משבטל קידוש החודש על פי ראייה, סובר הרמב"ם שהקביעה חוזרת לכלל ישראל עצמם.

אלא ש"כלל ישראל" לענין זה אינו מתפרש על כלל ישראל שבכל העולם, אלא דווקא על קהל ישראל שבארץ ישראל. יסוד זה מבואר בגמרא בהוריות, ששם קהל נקבע על פי יושבי ארץ ישראל:

גמרא הוריות ג ע"א

אמר רב אסי: ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום". מכדי כתיב וכל ישראל עמו, קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים למה לי? שמע מינה: הני הוא דאיכרי קהל, אבל הנך לא איכרי קהל.

ועל יסוד זה עומד גם הרמב"ם בפירוש המשנה, ששם קהל – וממילא גם הסמכות הציבורית – שייך דווקא לבני ארץ ישראל:

רמב"ם, פירוש המשנה מסכת בכורות פרק ד משנה ג

וכבר ביארנו בתחלת סנהדרין שאין נקרא בית דין בסתם אלא סמוך בארץ ישראל, בין שהיה סמוך מפי סמוך או בהסכמת בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה, לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין קהל, וה' קראם כל הקהל, ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששין למי שזולתם בחוצה לארץ.

ולפי זה מתיישבים דברי הרמב"ם היטב: קביעת החודש בזמן הזה נעשית על ידי כלל ישראל, וכלל ישראל לענין זה הוא קהל ישראל שבארץ ישראל. הנהגתם את היום כראש חודש היא עצם מעשה הקידוש, ואילו החשבון שבידינו אינו אלא לגלויי מילתא בלבד – לברר ולדעת איזה יום קבעו הם.

וידבר משה את מועדי ה' – מכאן שראש בית דין אומר מקודש, וכל העם עונים אחריו מקודש מקודש. מנלן? אמר רב פפא: אמר קרא אשר תקראו אתם, קרי ביה אתם.

מכאן אנו למדים שקידוש החודש אינו רק פסיקה של בית דין, אלא שהוא כרוך בכלל ישראל כולו. זהו דין של כלל האומה, והסנהדרין הם רק הגוף המייצג והמוציא לפועל את דעת עם ישראל בביצוע קידוש החודש ובהכרזתו.

קביעת החודש בזמן הזה – קידוש על ידי כלל ישראל שבארץ ישראל

והנה לענין קביעת החדשים בזמן הזה, שאין מקדשין עוד על פי הראייה אלא על פי החשבון, חידש הרמב"ם יסוד מחודש, שאין לו מקור מפורש בדברי הגמרא. לדעתו, אין עצם קביעת ראש חודש נעשית על ידי החשבון שאנו מחשבים, אלא על ידי בני ארץ ישראל עצמם, בזה שהם נוהגים יום מסוים כראש חודש. והחשבון שבידינו אינו אלא אמצעי לברר ולגלות איזה יום קבעו הם.

וכך מבואר בלשונו הברורה של הרמב"ם ביד החזקה:

רמב"ם, הלכות קידוש החודש פרק ה

זה שאנו מחשבים בזמן הזה כל אחד ואחד בעירו ואומרים שראש חדש יום פלוני ויום טוב ביום פלוני, לא בחשבון שלנו אנו קובעים ולא עליו אנו סומכים, שאין מעברין שנים וקובעים חדשים בחוצה לארץ, ואין אנו סומכים אלא על חשבון בני ארץ ישראל וקביעתם. וזה שאנו מחשבים לגלות הדבר בלבד הוא, כיון שאנו יודעים שעל חשבון זה הן סומכים אנו מחשבים לידע יום שקבעו בו בני ארץ ישראל איזה יום הוא, ובקביעת בני ארץ ישראל אותו הוא שיהיה ראש חדש או יום טוב, לא מפני חשבון שאנו מחשבים.

הרמב"ם מדגיש כאן שאין לחשבון שבידינו תוקף של קביעה כלל, אלא שכל תוקפו הוא רק מצד זה שהוא מגלה לנו את קביעתם של בני ארץ ישראל. ובספר המצוות האריך בזה עוד יותר, וביאר שאין לשום חשבון הנעשה בחוצה לארץ כוח לקבוע ראש חודש מצד עצמו, אלא שכל הקביעה תלויה במה שנעשה בארץ ישראל:

רמב"ם, ספר המצוות מצוה קנ"ג

וזה שהיו לנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב, לא מפני חשבוננו נקבעהו יום טוב בשום פנים אלא מפני שבית דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חדש או יום טוב. ומפני אמרם שזה היום ראש חדש או יום טוב יהיה ראש חדש או יום טוב, בין שהיתה פעולתם זאת בחשבון או בראיה....

ואנחנו אמנם נחשב היום כדי שנדע היום שקבעו הם – רוצה לומר בני ארץ ישראל – בו ראש חדש, כי במלאכה הזאת בעצמה מונין וקובעים היום, לא בראיה, ועל קביעתם נסמוך, לא על חשבוננו. אבל חשבוננו הוא לגלויי מילתא, והבן זה מאד.

והיינו, משום שהתנאי הנדרש למסירת התורה, שעליו נאמר שהעובר על פסקם עובר על "לא תסור", הוא אותו התנאי הנדרש גם לקידוש החודש – דהיינו, שבית הדין יכול את רוב חכמי ישראל.

כשם שמסירת התורה והחיוב לציית לפסקי החכמים תלויה בכך שהם הגוף ההלכתי המרכזי של כלל ישראל, כך גם הכוח לקדש את החודש אינו נובע דווקא מהסנהדרין הפורמלית, אלא מהעובדה שבית הדין המקדש את החודש מייצג את רוב חכמי ישראל. ולכן, כל עוד התקיים בית דין כזה, גם לאחר החורבן, היה לו הכוח לקדש את החודש על פי הראייה.

הסנהדרין כנציגי העם לקידוש החודש

ביארנו כי הצורך בסנהדרין לקידוש החודש נובע מכך שקידוש החודש נוגע לכלל ישראל, כפי שביאר הגרי"ז שגם מינוי כהן גדול נעשה על ידי הסנהדרין מסיבה זו. אולם, נראה כי יש בכך אף יותר מכך, שכן המקור לצורך בסנהדרין לקידוש החודש נלמד מהמכילתא (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא פרשה ב):

ראשון הוא לכם לחדשי השנה – שלא יעשה ניסן אחר. רבי יאשיה אומר מנין שאין מעברים את השנה אלא בבית דין הגדול שבירושלם? תלמוד לומר: ראשון הוא לכם [וגו'] דברו אל כל עדת ישראל וגו'.

המלבי"ם מבאר כי הלימוד לסנהדרין הוא מהמילים "עדת בני ישראל", שהם הסנהדרין. מכאן, שהסנהדרין אינם רק הגוף המוסמך לקדש את החודש, אלא הם הגורם שמייצג את כלל ישראל, כך שקידוש החודש נחשב כהכרעה של כלל האומה.

הקשר בין כלל ישראל לסנהדרין

הרמב"ם (פ"ה מהלכות קידוש החודש ה"א) מבאר שהלימוד הוא מן הפסוק "לכם", כמו שמשא ואהרן קידשו את החודש: "החודש הזה לכם" בפשטות דקרא, נראה כי "לכם" מתייחס לכל ישראל, אך ייתכן שאין זה מנוגד לדרשה שהביאה המכילתא, אלא מפרש כיצד יש קיום של כלל ישראל בקידוש החודש – על ידי משה ואהרן, כלומר הסנהדרין, שהם הנציגים של כלל ישראל, ודעתם נחשבת כדעת הציבור כולו.

השתתפות כלל ישראל בקידוש החודש

בנוסף, רואים כי הצורה שבה קידשו את החודש מערבת את כלל ישראל, וכך נלמד מן הכתובים, כפי שמובא בגמרא (ראש השנה כד ע"א):

זה שמכריע. זהו מה שנאמר בפסוק "כל הדבר הקשה יביאון אליך" – לא מפני שהדבר מצריך סנהדרין מצד עצמו, אלא מפני שהוא קשה לדיינים, שאינם יודעים להכריע בו.

והדין הזה, שיש לרוב חכמי ישראל כוח כבית דין הגדול של שבעים ואחד, שייך דווקא בסוג השני של סמכות הסנהדרין, כלומר – בהכרעת ההלכה, שכן הם מוסרי התורה והם עמודי ההוראה.

מעלה זו של בית דין הגדול אינה נובעת מכוח פסק הדינות שיש להם, שכן כוח זה נדרש רק במקום שבו הדין עצמו מחייב סמכות מיוחדת של בית דין של שבעים ואחד. ואילו כאן, מדובר על הכרעת ספקות כלליים בהלכה, כולל בין דם לדם, כלומר, בענייני איסור והיתר, שבהם עצם ההכרעה היא הקובעת, ואינה דורשת כוח פסק של בית דין הגדול דווקא.

ביאור ההשוואה בין רוב חכמי ישראל לבית דין הגדול

כדי להבין מדוע רוב חכמי ישראל יכולים למלא תפקיד זה, יש להביא את דברי הרמב"ן בפרשת שופטים, שם הוא כותב:

וכן אם נסתפקו בתי דינין של עיירות, יבאו לפני בית דין הגדול של שבט וישאלו. כדרך שסנהדרין גדולה ממונה על כל בתי דינין של כל ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט, ואם הוצרכו לתקן ולגזור דבר על שבט שלהם – גוזרין ומתקנין, והיא לשבט כגזירת סנהדרין גדולה על כל ישראל.

מדברי הרמב"ן עולה כי בית הדין הגדול הוא בית הדין של כלל ישראל. זהו יסוד כוחם כמוסרי התורה, ומכאן נובע החיוב לציית להם – לא משום שהם דיינים בעניין מסוים, אלא משום שהם הגוף המייצג את כלל ישראל ומעביר את התורה הלאה. מכאן, שכאשר יש קיבוץ של רוב חכמי ישראל, גם להם יש אותו תוקף של סמכות כלל-ישראלית.

לפי זה, ניתן להבין מדוע בקידוש החודש הצורך בסנהדרין אינו מצד עצם כוח הפסק של שבעים ואחד, אלא משום שזהו עניין שצריך להיעשות על ידי כלל ישראל. ולכן, כל עוד בית הדין המייצג את כלל ישראל קיים, גם אם אינו בית דין של שבעים ואחד בפועל – יש בכך קיום של דין זה.

ומכאן שגם בימי הגמרא, כאשר קידשו את החודש, היה לזה תוקף, כי כפי שהוכחנו מהרמב"ם, בבתי הדין שפעלו בתקופה זו היה קיבוץ של רוב חכמי ישראל, ולכן התקיים בהם היסוד של "לא תסור".

ראוי לציין גם את דברי המאירי, שמפרט את בתי הדין שקידשו את החודש מזמן החורבן עד תקופת אב"י ורבא. אותם בתי דינים הם בדיוק אותם בתי דינים שהרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה מונה כחלק מהשתלשלות מוסרי התורה מדור לדור עד משה רבינו, ולכן כוחם מחייב לכל ישראל.

ברור שלא ניתן לומר כן, שהרי בית דין הגדול שבסנהדרין נושא סמכויות ייחודיות, כמו מינוי מלכים, הוצאת עיר הנידחת, דיני זקן ממרא ועוד. כל אלו הם תפקידים שהמשנה מונה במפורש כסמכויות הבלעדיות של בית הדין הגדול של שבעים ואחד, ואין לומר שסמכויות אלו קיימות גם בכל מסגרת הלכתית שמכילה את רוב חכמי ישראל. ובוודאי שצריך לומר כי דין זה, שבית דין הכולל את רוב חכמי ישראל יש לו בית דין הגדול שבירושלים, נאמר רק בנוגע לחיוב לציית להם, ומי שעובר על דבריהם עובר על איסור "לא תסור".

והביאור לכך שדווקא בדין זה נאמרה ההשוואה הוא משום שברור שלכל דבר הדורש פסק של בית דין הגדול מצד דין דיינות, אין רוב חכמי ישראל תחליף לכך, שכן לבית דין הגדול יש כוח פסק חזק ביותר שאינו דומה לסתם בית דין, ואילו פסק של רוב חכמי ישראל אין לו תוקף פסק דין זהה לבית דין של שבעים ואחד. אולם, הדין של "לא תסור" אינו תלוי בדין פסק הדיינות של בית הדין הגדול, אלא בכך שהם מוסרי התורה, כפי שכתב הרמב"ם (הלכות ממרים):

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל.

ועל כך מחדש הרמב"ם שאין צורך דווקא בבית דין של שבעים ואחד, אלא שגם פסק הבא מרוב חכמי ישראל מחייב מדין "לא תסור".

הגרי"ז – הבחנה בין "דבר קשה" ל"דבר גדול"

הגרי"ז, בפרשת יתרו, מבאר את ההבחנה בין שני הפסוקים: "כל הדבר הקשה יביאון אליך" ו"כל הדבר הגדול יביאון אליך". לדבריו, אלו שני עניינים נפרדים. הוא מסביר שהבתי דינים שהושיב משה היו בתי דין של עשרים ושלושה דיינים, ועל כך נאמר שמשה היה מעליהם, שכן משה שימש כבית דין הגדול של שבעים ואחד, כפי שמבואר בגמרא (סנהדרין ט"ו).

1. כאשר הדין עצמו מחייב בית דין של שבעים ואחד – ישנם דינים מסוימים שלגביהם המשנה בפרק קמא דסנהדרין קובעת כי הם מצריכים את בית הדין הגדול מצד עצם עניינם, כלומר, שהדיון והפסק מחייבים סנהדרין של שבעים ואחד. על כך נאמר "כל הדבר הגדול יביאון אליך", כלומר, כאשר הנושא עצמו הוא "דבר גדול" שיש להכריעו אך ורק בסנהדרין.
2. כאשר הדין מצד עצמו אינו מחייב סנהדרין, אלא שיש ספק לבית הדין – ישנם מקרים בהם בית הדין המקומי אינו יודע את הפסק, ולכן הוא פונה לבית הדין הגדול כדי שיכריע את ההלכה. על כך נאמר "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם... וקמת ועלית", כלומר, כאשר יש קושי בפסק ההלכה, בית הדין הגדול הוא

הרמב"ם, הקדמה ליד החזקה:

גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה כמו ששמעו ממה בפירוש. שנאמר ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרת. וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור כמו שראו בית דין של אותו הדור. לפי שאסור לסור מהם שנאמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. וכן משפטים ודינים מופלאים שלא קיבלום ממה ודנו בהם בית דין של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן. ופסקו אותם הזקנים וגמרו שהדין כך הוא. וכו'...

אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל. ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שנהגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל או רובם והם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משה רבינו עליו השלום.

עלינו לבאר פשר הדברים, אם "לא תסור" הוא דין מיוחד לסנהדרין שבמקומה בירושלים, כיצד ניתן להחילו על חכמי הגמרא, שהיו לאחר שבטלה הסנהדרין במקומה? הגאון ר' אלחנן וסרמן בספרו דברי סופרים הוכיח מדברי הרמב"ם הללו כי הסכמת כל חכמי ישראל, או רובם, נחשבת כבעלת תוקף של בית דין הגדול, ולכן כל ישראל מחויבים לשמוע להוראותיהם כאילו יצאו מבית דין הגדול ממש.

הרמב"ם, כשהסביר מדוע כל ישראל חייבים לציית לדברי חכמי הגמרא, לא הסתפק בכך שהם חכמי הדור, אלא תלה את החיוב בכך שהם כל חכמי ישראל או רובם, והם אלו ששמעו את הקבלה מדור לדור עד משה רבינו. משמעות דבריו היא שסמכותם נובעת מכך שהם מהווים את מסגרת הפסיקה המרכזית של כלל ישראל, ולא דווקא מכוח ישיבתם בסנהדרין בירושלים.

הייחוד של בית הדין הגדול של שבעים ואחד הוא בכך שאפילו אם הם מיעוט מחכמי ישראל, יש חיוב לציית להם. לעומת זאת, חכמי הגמרא קיבלו את סמכותם לא בתור בית דין פורמלי, אלא משום שהם היו רוב חכמי ישראל, ולכן נוצרה הסכמה כללית שמחייבת את כל ישראל.

לפי יסוד זה, ניתן להבין שהכוח של חכמי ישראל לדורותיהם אינו תלוי בהימצאותם בירושלים או במסגרת סנהדרין פורמלית, אלא בכך שהם מהווים את ההנהגה התורנית המרכזית, ולכן גם לאחר ביטול הסנהדרין נמשכה סמכות ההכרעה התורנית על ידי הסכמת רוב חכמי ישראל.

החזון איש תמה על מהלכו של ר' אלחנן וסרמן ותוהה האם ניתן לומר שאכן כל הדינים שנאמרו על בית דין הגדול של שבעים ואחד, שמנתה המשנה בפרק ראשון של מסכת סנהדרין, חלים גם על בית דין שמורכב מרוב חכמי ישראל.

הדרך שהיה מרבן יוחנן בן זכאי שהיה בשעת החורבן וכן משעת החורבן ואילך בימי חכמי המשנה וכו'

מדבריו עולה שאם היה בית דין קבוע בארץ ישראל – אף לאחר חורבן המקדש – עדיין ניתן היה לקדש את החודש על פי הראייה, כפי שהיה בתקופת רבן יוחנן בן זכאי בשעת החורבן, ובתקופות שלאחר מכן בימי חכמי המשנה והאמוראים עד תקופת אבבי ורבא. המאירי אף מפרט את שרשרת הדורות שבהם המשיכו לקדש על פי הראייה, כגון חכמי המשנה (רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי עקיבא, רבי טרפון, רבן גמליאל הזקן ובניו) ועד תקופת האמוראים (רבי יוחנן, שמואל, רב יהודה, רב הונא, רב נחמן, רבה ורב יוסף). רק בימי אבבי ורבא, כאשר בטלו בתי הדין הקבועים בארץ ישראל, חדל קידוש החודש על פי הראייה לחלוטין.

נמצא שהמאירי בתחילה מסכים עם עקרון הרמב"ם שצריך בית דין גדול, אך ממשיך ומבאר שקביעות החודש התקיימה אף ללא בית דין הגדול, כל עוד היה בית דין קבוע בארץ ישראל.

בכך נתיישב את קושיית הרמב"ן על הרמב"ם – שגם לאחר שגלתה הסנהדרין ממקומה, עדיין היה קיום לבית דין מוסמך בארץ ישראל המסוגל לקדש את החודש על פי הראייה.

דבר זה דורש ביאור, שכן אם קידוש החודש אכן דורש בית דין הגדול של שבעים ואחד, כיצד ניתן לומר שבית דין קבוע שבירושלים – שאינו הסנהדרין במובנה המלא – יוכל לשמש תחליף ולהוות קיום לדין זה?

על איזה ב"ד נאמר הלאו "לא תסור"

אכן, מושג זה של בית דין שהיה בירושלים לאחר החורבן, שלו היו דינים מיוחדים של הסנהדרין, מצינו גם ביחס לדין "לא תסור".

הרמב"ם (הלכות ממרים פ"א ה"א) קובע כי בית הדין הגדול שבירושלים הוא עיקר תורה שבעל פה, ומהם יוצאת ההוראה לכל ישראל. ובהלכה הבאה (שם ה"ב) הוא כותב:

"כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה, שנאמר 'לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל'", ומבואר שאין דין "לא תסור" אלא לגבי בית הדין הגדול שבירושלים, אך לא ביחס לשאר בתי דינים.

עם זאת, מדברי הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה עולה שגם לבית הדין שהיה בירושלים לאחר החורבן היה תוקף של "לא תסור", שכן הוא כותב שכל המנהגות והתקנות שהתקינו בתי הדין בכל דור היו מחייבות, מפני שאין לסור מדברי חכמים, והגמרא הבבליית מחייבת את כל ישראל.

מתקיים על ידי הסכמת בית הדין הגדול, שכן בכך הוא נחשב כנעשה על ידי כלל ישראל, אך חלק הדיינות עצמו אינו מחייב התכנסות בית הדין הגדול. ולפי זה מובן מדוע קידוש החודש לא נמנה בין הדברים הדורשים סנהדרין, שכן הצורך בבית הדין הגדול לקידוש החודש אינו נובע מדין דיין ומשפט הקיים בבית דין, אלא מהיותו עניין הנוגע לכל ישראל. וכשם שמינוי כהן גדול לא נמנה בין הדברים המחייבים סנהדרין, משום שאין זה מדין פסיקה ודיינות אלא מסמכות הנהגת כלל ישראל, כך גם קידוש החודש אינו מצריך את בית הדין הגדול מצד הדין עצמו, אלא מפאת אופיו הציבורי.

התמודדות עם קושיית הרמב"ן: כיצד קידשו את החודש לאחר חורבן המקדש?

על שיטת הרמב"ם, הדורשת בית דין הגדול לקידוש החודש, מקשה הרמב"ן: אם קידוש החודש אפשרי רק על ידי בית דין הגדול, נמצא שלאחר שגלה בית הדין הגדול מירושלים – ארבעים שנה לפני החורבן – שוב לא ניתן היה לקדש את החודש על פי ראייה. זאת משום שאין לבית הדין סמכות מחוץ למקומו, כפי שמבואר בגמרא (עבודה זרה ח.), וממילא, מאז לא היה מקום לקידוש החודש על פי ראייה. אולם, מלשון הגמרא עולה בפירוש שקידשו את החודש על פי ראייה עד סוף תקופת התלמוד².

יתרה מזו, הרמב"ם עצמו (הלכות קידוש החודש, פרק ה, הלכה ג) כותב במפורש שכל ישראל התחילו לחשב על פי הלוח הקבוע רק מסוף תקופת חכמי התלמוד, כאשר נחרבה ארץ ישראל ולא נותר בה בית דין קבוע. אך עד אז, הן בימי חכמי המשנה והן בתקופת חכמי התלמוד עד ימי אבאי ורבא, קביעת החודשים נעשתה על פי בית הדין בארץ ישראל. דברי הרמב"ם הללו מציבים קושי נוסף על שיטתו, שכן אם בית דין הגדול הוא תנאי הכרחי לקידוש החודש, כיצד המשיכו לקדש על פי ראייה גם לאחר חורבן המקדש?

שיטת המאירי – בית דין קבוע במקום סנהדרין

מהמאירי במסכת סנהדרין נראה שבית דין קבוע שבירושלים, אף שלא היה בית דין של שבעים ואחד, היה בו עדיין קיום של בית דין הגדול לעניין קידוש החודש. וכך הוא כותב במפורש בבית הבחירה (סנהדרין יג ע"א):

כל שבארנו מענין עיבור שנים וקביעות חודשים על פי הראייה אינו אלא על ידי סנהדרין שבארץ ישראל או בית דין הסמוכים לשם ושנתנו להם הסנהדרין וכו'.
ודברים אלו בשהיה בית דין קבוע בארץ ישראל אף על פי שחרב בית המקדש על

² ועיין בחידושי הגר"ח על ראש השנה כה, שמצדד כי ייתכן שאין צורך בגוף הסנהדרין כולו, אלא שדי באחד מחברי הסנהדרין. הוא מוכיח כי יש דין מינוי לסנהדרין שחל על הגברא כחבר סנהדרין, ומעלה אפשרות שאף לאחר שגלו הסנהדרין ובטל בית הדין של שבעים ואחד, עדיין המשיכו למנות דיינים כחברי סנהדרין. אולם, שם הוא מתקשה בשאלה מי היה זה שמינה את הדיינים לסנהדרין לאחר שבטלה הב"ד של הסנהדרין.

בתוספתא דסנהדרין פרק ג' אין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול אלא בב"ד של שבעים ואחד... ולא ידעתי אמאי לא הזכיר כאן רבינו דין הכהן שאין מעמידין אותו אלא בב"ד של שבעים ואחד, וכמו שכתב פרק רביעי מהלכות כלי מקדש והעובדים בו, כיון דנחית למנות כאן כל הדברים הנעשים בב"ד של שבעים ואחד.

וקשה דבהמשך לזה גם יש להקשות למה לא הזכיר קידוש החודש בין העניינים הצריכים בית דין הגדול, אם אכן קידוש החודש מחייב סנהדרין. הגרי"ז בספרו מיישב את קושיית הלחם משנה ומבאר שיש לחלק בין דין סנהדרין הנצרך במינוי מלך לבין דין מינוי כהן גדול.

במינוי מלך, יסוד הדין הוא שצריך בית דין שימנה את המלך, וכיוון שהוא מלך, בית דינו הוא הסנהדרין. כלומר, עיקר הדין הוא שצריך מינוי על ידי בית דין, וכיוון שהמלך נחשב ל"עניין גדול", בית הדין המתאים לכך הוא הסנהדרין הגדול. בדומה לכך, אין דנים את המלך אלא בבית דין הגדול משום שנאמר "כל הדבר הגדול יביאון אליך", ומשה רבינו היה במקום שבעים ואחד. דיני המלך נחשבים "דבר גדול", ולכן מסורים לסמכות הסנהדרין. משא"כ במינוי כהן גדול, אין כלל דין מיוחד של מינוי בית דין, שהרי לא מצאנו מקור המחייב כהן גדול יתמנה דווקא על ידי בית דין. אלא, כיוון שהכהן הגדול ממונה על כלל ישראל ומשמש כנציגם בעבודת המקדש, יש צורך שבית הדין הגדול ימנה אותו. כלומר, אין כאן חיוב דין בית דין מצד מהות המינוי, אלא שהמינוי נצרך להיעשות דווקא על ידי הסנהדרין משום שהם נציגי כלל ישראל, וממילא מינוי כהן גדול על ידם נחשב כאילו כלל ישראל הם שמינו אותו.

ולכן, מובן מדוע הרמב"ם לא מנה את דין מינוי כהן גדול בהלכות סנהדרין. הרמב"ם מונה רק את העניינים שצריכים בית דין של שבעים ואחד מדין בית דין, וכפי שכתב: "כל הדבר הקשה יביאון אלי", שמשמעו שכל עניין שיש בו משפט ודין מחייב בית דין גדול. אולם, מינוי כהן גדול אינו דין של "משפט בית דין", אלא צורך שמינויו ייעשה על ידי הסנהדרין מכוח היותם נציגי כלל ישראל, ולכן לא נכלל ברשימה שהביא הרמב"ם בהלכות סנהדרין.

בגדר דין סנהדרין הנצרך לקידוש החודש

כעת נבחן מהו בית הדין הנדרש לקידוש החודש. בקידוש החודש אנו זקוקים לבית דין, שכן יש בו צורך במשפט, כדליפינן בגמ' כי חוק לישראל משפט דדין משפט אית ביה, קבלת עדות, והכרעה האם לקדש את החודש, וכך נלמד מהכתובים בפרק ראשון של מסכת סנהדרין. עם זאת, אין זה נחשב "דבר הגדול" המחייב בית דין של שבעים ואחד. מאידך, קידוש החודש הוא עניין הנוגע לכלל ישראל, ומטעם זה היה ראוי לכאורה שיעשה דווקא על ידי בית הדין הגדול – לא משום שהדין עצמו דורש זאת, אלא מפני שעניין הנוגע לכלל ישראל צריך להיעשות על ידי בית דין הגדול. על כך מחדש הרמב"ם, שקידוש החודש

והכוונה במה שאומר הרמב"ם בספר המצוות "מצוה זו לא יעשה אותה לעולם אלא בית דין הגדול לבד", אינה לומר שבית הדין הגדול עצמו הם שצריכים לקדש בפועל, אלא שהדבר מסור לרשותם. כלומר, אין אפשרות לקביעת חודשים ועיבור שנים אלא אם כן הדבר נעשה תחת אישורם והסכמתם של בית הדין הגדול, אף אם בפועל המעשה נעשה על ידי בית דין אחר שקיבל מהם רשות.

קושי בשיטת הרמב"ם

אבל צריך עיון בגדר דברי הרמב"ם, דהא בכל מקום דבעינן סנהדרין, כגון למנות מלך ושאר דברים הנמנים במשנה דבעינן ב"ד הגדול, לא מהני רשות מבית דין הגדול להפעיל דין הסנהדרין בבית דין קטן. ואם כן, כיצד מועילה כאן רשותם של בית הדין הגדול לבית דין קטן שיוכל לקבל עדות ולקדש את החודש? הרי לכאורה, אם קידוש החודש מצריך בית דין הגדול עצמו, היה ראוי לומר שאין אפשרות לבית דין קטן לפעול גם עם רשותם, ואם אינו מצריך דווקא בית דין הגדול, מדוע נדרש תנאי זה של סמכותם? ועוד קשה, דלהרמב"ם דסובר דקידוש החודש בעי דין סנהדרין, למה לא נמנה קידוש החודש בין העניינים שנמנו במשנה בפרק קמא דסנהדרין כדברים הצריכים ב"ד הגדול של שבעים ואחד? הרי שם מונה המשנה כל הדברים הנצרכים לסנהדרין גדולה, ואם קידוש החודש הוא בכלל זה, היה לו להימנות שם. וביותר קשה, שהרמב"ם עצמו בהלכות סנהדרין (פרק ה', הלכה א') מפרט את העניינים הדורשים בית דין הגדול ואינו מזכיר קידוש החודש כלל:

אין מעמידין מלך אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין עושין סנהדרי קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין דנין לא את השבט שהודח כולו ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול בדיני נפשות אלא בבית דין הגדול, אבל דיני ממונות [של כהן גדול] בשלשה. וכן אין עושין זקן ממרא ולא עושין עיר הנדחת ולא משקין את הסוטה אלא בבית דין הגדול, ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות ולא מוציאים למלחמת הרשות ולמדידת החלל אלא על פי בית דין הגדול, שנאמר 'כל הדבר הגדול יביאו אליך'.

ולא הזכיר הרמב"ם שקידוש החודש נצרך דווקא בבית דין הגדול, וצ"ע.

ביאור הגרי"ז – הבדל בין מינוי מלך למינוי כהן גדול

הלחם משנה מתקשה על הרמב"ם הנ"ל, מדוע לא הזכיר את הדין שאין מעמידין כהן גדול אלא בבית דין של שבעים ואחד, הרי הרמב"ם עצמו הזכיר זאת בפרק ד' מהלכות כלי המקדש. וז"ל הלחם משנה (רמב"ם, סנהדרין פרק ה', הלכה א'):

בדין סנהדרין בקידוש החודש

מאת: אברהם משה סלמון

שיטת הרמב"ם דקידוש החדש צריך ב"ד הגדול

הרמב"ם בספר המצוות (מצוה עשה קנ"ג) כותב שרק בית דין הגדול בארץ ישראל יכול לקדש את החודש¹, וז"ל

אבל מצוה זו לא יעשה אותה לעולם אלא בית דין הגדול לבד ובארץ ישראל לבד. ולכן בטלה הראיה אצלנו היום בהעדר בית דין הגדול כמו שבטל הקרבת הקרבנות בהעדר המקדש.

הרמב"ם מקשה עליו ממשנה מפורשת (ראש השנה פרק ג' הלכה א'):

ראוהו שלשה והם בית דין – יעמדו שניים ויושיבו מחבריהם אצל היחיד ויעידו שניהם בפניהם, ויאמרו מקודש מקודש.

מכאן מבואר שאין צורך בבית דין הגדול דווקא, אלא כל שלושה דיינים יכולים לקדש את החודש, שלא כדברי הרמב"ם.

הרמב"ם מציע שאפשר שכוונת הרמב"ם באומרו שצריך בית דין הגדול, היא בהתאם למה שכתב הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (פ"ה, הלכה א'):

כל שאמרנו מקביעות ראש החודש על הראייה ועיבור השנה מפני הזמן או מפני הצורך, אין עושין אותו אלא סנהדרין שבארץ ישראל או בית דין הסמוכים בארץ ישראל שנתנו להם הסנהדרין רשות, שכך נאמר למשה ולאהרן 'החודש הזה לכם ראש חדשים', ומפי השמועה למדו איש מפי איש ממשנה רבינו שכך הוא פירוש הדבר: עדות זו תהיה מסורה לכם ולכל העומד אחריכם במקומכם. אבל בזמן שאין שם סנהדרין בארץ ישראל, אין קובעין חדשים ואין מעברין שנים אלא בחשבון זה שאנו מחשבין בו היום.

¹ מקור הרמב"ם הוא מהמכילתא דבעינן ב"ד הגדול אבל הרמב"ם מבאר דכוונת המכילתא הוא דאפשר לב"ד הגדול למנוע מלקדש החודש אבל לא דבעינן ב"ד הגדול בכדי לקדש.

אברהם משה סלמון הוא איש עסקים שתורתו אומנותו, וחבר בישיבת בית מדרש גבוה בליקווד. הוא קרוב משפחה של עורך וראש מערכת כתב העת חקירה, הרב אשר בנציון בוכמן, ובהזמנתו נתבקש לשתף מאמר לכתב העת. מאמר זה הוא הראשון מפרי עטו המתפרסם בחקירה.